

FRONTUL TRANSILVĂNEAN AL MARELUI RĂZBOI REFLECTAT ÎN MEMORIALISTICA SAȘILOR ARDELENI

Mircea-Gheorghe Abrudan*

Cuvinte cheie: Primul Război Mondial, armata română, sașii ardeleni, jurnale, amintiri

Keywords: The First World War, the Romanian Army, the Transylvanian Saxons, diaries, memories

Preliminarii

Odată cu intrarea României în Primul Război Mondial¹ și trecerea Carpaților de către armatele I și II română în noapte dinspre 14/27–15/28 august 1916, marelui front estic al conflagrației s-a prelungit din Galiția până la gurile Dunării, deschizându-se noi câmpuri de bătaie în spațiul intracarpatic, până atunci ferit de desfășurarea operațiilor militare și încleștarea unor forțe armate dușmane.² Pătrunderea armatelor române în Transilvania a fost stopată după aproape patru săptămâni, la mijlocul lui septembrie 1916, din pricina dezastrului militar de la Turtucaia și din cauza nerespectării

* Institutul de Istorie „George Barițiu”, Academia Română, filiala Cluj, Str. Mihail Kogălniceanu nr. 12–14, e-mail: mirceapadre@yahoo.com

¹ Despre Marele Război există o literatură de specialitate impresionantă însemnând colecții de izvoare diplomatice și militare, memorialistică, interpretări diverse, restituiri istoriografice, sinteze și enciclopedii istorice, producții literare și cinematografice. A se vedea: Petra Ernst, Sabine A. Haring, Werner Suppanz, eds., *Aggression und Katharsis. Der Erste Weltkrieg im Diskurs der Moderne* (Wien: Passagen Verlag, 2004); Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005); Jay Winter ed., *The Cambridge History of the First World War, Volume I. Global War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014); Gerhard Hirschfeld, Gerd Krumeich, Irina Renz, eds., *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*, Erneut aktualisierte und erweiterte Studienausgabe (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014); Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914–1918)* (București: Corint Educațional, 2014); Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări* (București: Editura Humanitas, 2014).

² Despre marelui front estic al conflagrației care se întindea de la Marea Baltică în nord, până la Marea Egee în sud vezi Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); Norman Stone, *The Eastern Front, 1914–1917* (New York: Charles Scribner's Sons, 1975).

angajamentelor militare ale “Aliaților” față de România.³ Trupele române avansaseră cu prudență în ținutul ardelean pe distanțe cuprinse între 10 și 100 de km reușind să cucerască Toplița, Brașovul, Făgărașul, Avrigul, Petroșaniul, nu însă și Sibiu din cauza unor stângăcii ale comandamentului armatei I române.⁴ Mai bine de o treime din zonele locuite de sași fuseseră astfel ocupate. Pătrunderea armatei române în Transilvania a provocat panică în rândul populației săsești și ungurești. Chiar dacă a reacționat mai calm decât ungerii, elita sașilor a încurajat punerea în aplicare a ordinelor autorităților guvernului de la Budapesta de evacuare a etnicilor germani și maghiari din fața armatelor române⁵, provocând un exod spre interiorul Transilvaniei și al Ungariei și inspirând teamă celor ce s-au încăpățânat să rămână pe loc pentru a nu-și abandona casele și averile.

În acest studiu sunt ilustrate, pe baza unor surse edite și inedite – culese din publicațiile săsești ale vremii, din lucrări recente, din colecțiile Brukenthal ale Arhivelor Naționale Direcția Județeană Sibiu și din arhiva Institutului transilvan de la Gundelsheim –, modul și felul în care diferiți formatori de opinie cu influență în societatea săsească sau simpli țărani și soldați sași au perceput perioada “ocupației românești” sau cea a desfășurării confruntărilor armate dintre cele două tabere militare, românești și germano-austro-ungare, în spațiul transilvănean. Textele analizate oferă detalii prețioase referitoare la viața cotidiană a populației din spatele frontului, la raporturile interetnice din Transilvania lunilor august-noiembrie 1916, la exodul unor civili din fața câmpului de bătălie, la refugiul acestora înspre interiorul Transilvaniei și al Ungariei, la manevrele militare românești și germane din zonele Sibiului și Făgărașului, la parcursul personal al autorilor și al familiilor acestora în vâltoarea evenimentelor, precum și la raportarea sașilor la ideea zămisirii “României Mari”.

Sașii ardeleni și Primul Război Mondial

Sașii din Transilvania⁶ au fost o minoritate etnică germană din Austro-Ungaria care număra 230.697 suflete la 31 decembrie 1910, conform statisticilor proprii.⁷ Aceștia au

³ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme: ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914–1916* (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2016), 256.

⁴ Despre participarea Regatului României la război vezi excelenta lucrare recentă a istoricului american: Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste (București: Meteor Publishing 2014); precum și volumele mai vechi Victor Atanasiu, ed., *România în anii Primului Război Mondial*, vol. 1–2 (București: Editura Militară, 1987); iar despre frontul din Transilvania din perspectivă austro-ungară: *Österreich-Ungarns letzter Krieg, 1914–1918*, Herausgegeben von Österreichisches Bundesministerium für Heerwesen, Kriegsarchiv Wien, Band V (Wien, 1934), 223–358.

⁵ *Bericht über die infolge des Krieges mit Rumänien angeordnete Räumung der k. freien Stadt Medgyes (Mediasch)*. Erstattet in der Stadtvertretungs-Sitzung am 8. Februar 1917 und über Beschluss der Stadtvertretung im Druck herausgegeben vom Stadtmagistrat (Medgyes-Mediasch: Druck und Verlag von G. A. Reissenberger, 1917).

⁶ O istorie a sașilor din Transilvania adusă la zi vezi la Ernst Wagner, *Istoria sașilor ardeleni*, traducere de Maria Ianus (București: Editura Meronia, 2000); Michael Kroner, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. I-II (Nürnberg: Verlag Haus der Heimat, 2007–2008).

⁷ Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart* (Leipzig: Verlag von K. F. Roehler, 1916), 350.

întâmpinat războiul cu euforie – aidoma opiniei publice generale din Austro-Ungaria –, sentimentul de loialitate și de datorie față de suveranul de la Viena fiind dublat de filiația națională, respectiv de încrederea puternică în invincibilitatea Imperiului German, considerat adevărata “țară de origine” (*Mutterland*) și stat etalon al Europei în ceea ce privește cultura, știința, progresul și tehnica militară. Mobilizarea s-a făcut pe un fond sentimental exacerbat fiind susținută de elite care au sperat în victoria rapidă a Puterilor Centrale. În acest fel se explică atât răspunsul prompt al sașilor la chemarea sub arme, lansată de împăratul-rege Franz Joseph, cât și înrolările îngroșate de numărul voluntarilor și de donațiile în bani, produse agricole și bunuri pentru împrumuturile de război.⁸ Prolungirea operațiunilor militare, intrarea României în război și deschiderea frontului ardelean au avut un impact psihologic considerabil asupra acestei comunități, ducând la o stare de insecuritate și de panică, transpusă factic în declanșarea unui fenomen al refugiului care s-a manifestat printr-o evacuare masivă a elitelor și a maselor înspre zonele mai puțin amenințate de linia frontului.⁹ Victoria Antantei, alianța anglo-franceză la care aderase Italia în 1915, România în 1916 și Statele Unite ale Americii în 1917, prăbușirea monarhiei austro-ungare¹⁰ și dorința acerbă de conservare a propriei identități într-un nou cadru politic cât mai favorabil a generat, în ianuarie 1919, adoptarea “Proclamației de la Mediaș” care declara adeziunea unilaterală a sașilor la unirea Transilvaniei, proclamată de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 decembrie 1918, cu Regatul României.¹¹

Participarea sașilor la efortul de război al monarhiei danubiene și impactul confla-grației asupra micii comunități germanofone din Transilvania sunt cunoscute în linii generale. Primele informații în acest sens provin din epocă fiind oferite de episcopul sașilor Friedrich Teutsch, care a contabilizat jertfele umane, rechizițiile, contribuțiile sociale, economice și umanitare ale “națiunii săsești” în timpul războiului, apreciind că prelungirea neașteptat de lungă a acestuia fusese extrem de împovărătoare, cifra

⁸ Mircea-Gheorghe Abrudan, “Atitudinea conducerii Bisericii Evanghelice din Transilvania față de izbucnirea Primului Război Mondial,” în Rodica Groza, coord., *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței “100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)* (Sebeș: Editura Emma Books, 2014), 65–82; Mircea-Gheorghe Abrudan, “Die Haltung der Evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen gegenüber dem Ausbruch des Ersten Weltkriegs”, *Österreichisch-Siebenbürgische Kulturbeiträge. Schriftenreihe der Österreich-Bibliothek Cluj-Napoca – Klausenburg – Kolozsvár*, 7 (2017): 61–102

⁹ Emil Sigerus, ed., *Aus der Rumänenzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbelegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und -weisen* (Hermannstadt: Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917).

¹⁰ Despre participarea monarhiei dualiste la război și disoluția acesteia în toamna anului 1918 vezi Manfred Rauchensteiner, *Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburger-Monarchie 1914–1918* (Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2013); Ioan Lupaș, “Prăbușirea Monarhiei Austro-Ungare și Adunarea de la Alba Iulia,” *Transilvania LX* (1929): 252–262.

¹¹ Despre adeziunea sașilor la unirea cu România și desfășurarea conferinței medieșene vezi Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944* (Sibiu: Editura Hora, 2001), 29–67; Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918–1919* (Sibiu-Hermannstadt: Editura Honterus, 2013), 17–132.

celor 37.533 de soldați trimiși pe front, reprezentând 16% din totalul populației săsești. Bilanțul oferit de episcopul istoriograf este următorul: 37.533 de persoane înrolate, din care 10.343 au primit distincții militare datorită curajului dovedit pe câmpurile de bătălie, 3532 au căzut în teatrele de război, 1318 au fost dați dispăruți, 4779 au fost răniți, 1449 au revenit acasă invalizi, 4840 au ajuns prizonieri, 1865 de săsoaice au îmbrăcat haina văduviei, iar 4346 de copii au rămas orfani. Totodată, conform aprecierilor episcopului, contribuția materială a sașilor la efortul de război al monarhiei s-ar fi ridicat la 3 milioane de coroane, exceptând pagubele suferite în timpul confruntărilor armate desfășurate în Transilvania în lunile august – septembrie 1916, bătălii care generaseră evacuarea a 30.000–40.000 de sași din zonele afectate.¹² De pildă, numai din orașul Brașov și din împrejurimi numărul celor ce au părăsit zona s-a ridicat la 20.000, marea majoritate sași, dar și maghiari, în zilele de 27 și 28 august 1916 doar din gara brașoveană plecând spre interiorul Transilvaniei 29 de trenuri de refugiați.¹³ O statistică similară efectuată recent pe orașul Mediaș, pe baza informațiilor extrase din presa epocii, indică faptul că aproximativ 270 de persoane (avocați, medici, farmaciști, dentiști, profesori, tehnicieni, comercianți, funcționari publici, angajați ai băncilor) din acea comunitate au părăsit orașul luând drumul exilului spre diferite localități din Ungaria interioară în perioada septembrie-octombrie 1916.¹⁴ Toți acești oameni nu făceau altceva decât să dea curs dispozițiilor autorităților guvernamentale care porunciseră “evacuarea” într-o primă fază a comitatelor de graniță Sibiu, Brașov și Făgăraș, apoi și a celorlalte regiuni aflate la sud de râul Mureș – limes natural pe care comandamentul Puterilor Centrale se hotărâse să organizeze apărarea –, comiții și vicecomiții fiind responsabili cu ducerea la îndeplinire a deciziilor care stipulau în mod special evacuarea bărbaților cu vârste cuprinse între 17 și 55 de ani, precum și a obiectelor de valoare, a proviziilor alimentare și a vitelor.¹⁵

Aidoma celorlalte națiuni care au fost antrenate de marii factori decizionali europeni în războiul de uzură al tranșeelor, mulți reprezentanți ai elitei (generali), ai clasei mijlocii săsești (preoți, învățători, avocați, funcționari publici), înrolați pe front și reînțorși la casele lor, ori ai țărănimii, ai micii negustorimi, ai meșteșuragilor și ai hangiișilor sași, refugiați sau rămași în localitățile lor de baștină, intrate sub “ocupație românească”, și-au redactat însemnările memorialistice – cu toate abordările încadrabile genului precum jurnale, însemnări biografice, corespondență, istorisiri orale, amintiri

¹² Friedrich Teutsch, *Geschichte der evangelischen Kirche*, vol. II 1700–1917 (Hermannstadt: W. Krafft Verlag, 1922), 587–615; Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, 2. vermehrte Auflage (Hermannstadt: W. Krafft Verlag, 1924), 280–287.

¹³ Harald Roth, “Die Rolle der siebenbürgischen Städte im Ersten Weltkrieg,” în Harald Heppner, ed., *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg* (Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2017), 151.

¹⁴ Klaus-Peter Stefan, “1916 – Die Flucht aus Mediasch im Spiegel der zeitgenössischen Presse,” *Mediascher Infoblatt*, 15. Jahrgang, Heft 28 (2016): 39–34.

¹⁵ *Bericht über die infolge des Krieges mit Rumänien angeordnete Räumung*, 3–4; Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa* (Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011), 140.

– referitoare la clipele trăite în vremea conflictului. O parte dintre ei au publicat aceste însemnări încă în vremea războiului ori în anii de după încheierea ostilităților, generând o literatură bogată și variată¹⁶ care ilustrează propria lor viziune despre ceea ce au trăit în mod direct și personal în cumplitii ani ai confruntărilor armate, ai violențelor, lipsurilor de diferite feluri, ai refugiului, ai epidemiilor, ai ororilor și spaimelor la care au fost părtași – cu și fără voia lor – în momentele dificile și limită ale vieții, în imediata prezență a morții.¹⁷

“Amintiri din Transilvania în zile furtunoase”

Titlul acestui subcapitol constituie o parafrază a denumirilor majorității textelor, broșurilor și volumelor memorialistice semnate de sași și publicate mai ales la Sibiu în anul 1917. Aceste lucrări relatează sau rememorează evenimentele petrecute în sudul și sud-estul Transilvaniei în lunile august, septembrie și octombrie 1916. Între toate acestea se distinge prin amplitudinea editorială, sfera masivă de difuzare și de popularizare în rândul populației săsești a Transilvaniei volumul editat de istoricul și publicistul sibian Emil Sigerus¹⁸, sub titlul “Din timpul românilor. O carte de aducere aminte despre zilele furtunoase”.¹⁹ În mod curios, volumul acesta pe cât de interesant și de difuzat în epocă între sași (doar în anul 1917 a fost publicat în 3 ediții succesive, la începutul lui 1918, toate fiind epuizate²⁰), este pe atât de puțin citat și cunoscut în literatura de specialitate de la noi, suferind de fapt după “unirea Transilvaniei” cu România sau “anexarea” (*Anschluss*) – în accepțiunea sașilor și a istoriografiei lor – acestei provincii la Regatul român, o veritabilă *damnatio memoriae*, cum a subliniat deunăzi profesorul

¹⁶ Despre memorialistica săsească a Marelui Război vezi: Mircea-Gheorghe Abrudan, “World War I in the Memories of the Transylvanian Saxons,” în *Transylvanian Review* XXV, no. 4 (2016): 48–64; Mircea-Gheorghe Abrudan, “Primul Război Mondial în memorialistica sașilor din Transilvania,” *Astra Salvensis* 5 (2015): 89–104; Mircea-Gheorghe Abrudan, “Primul Război Mondial reflectat în istoriografia și memorialistica sașilor ardeleni,” în Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tâmaș, eds., *Primul Război Mondial: Perspectivă istorică și istoriografică/World War I. A Historical and Historiographical Perspective. Lucrările Conferinței Internaționale Primul Război Mondial – perspectivă istorică și istoriografică, 3–5 iunie 2014, Cluj-Napoca* (Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane/ Presa Universitară Clujeană, 2015), 75–84.

¹⁷ O tematizare a acestei chestiuni vezi la: Toader Nicoară, “Omul și moartea în Marele Război. Atitudini și comportamente,” *Apostrof* XXVIII, nr. 2 (2017): 15–19.

¹⁸ Emil Sigerus (1854–1947), etnograf, colecționar, istoric și publicist sas, născut la Sibiu în familia senatorului Karl Sigerus. O perioadă a urmat meseria de librar, apoi s-a dedicat colecționării de folclor și tradiții populare. În 1885 a înființat în Sibiu “Muzeul carpatin”, la baza căruia a stat colecția proprie de aproximativ 500 de obiecte, în special ulcioare, farfurii, vase de cositor și textile, numărându-se, totodată, printre membrii fondatori ai “Asociației carpatine transilvănene”. O vreme a fost redactor al cotidianului sibian “Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”. Detalii biografice la Brigitte Stephani ed., *Emil Sigerus. Volkskundliche und kunstgeschichtliche Schriften* (București: Editura Kriterion, 1977).

¹⁹ Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*.

²⁰ Cf. Hermann Hienz, *Bücherkunde zur Volks- und Heimatforschung der Siebenbürger Sachsen. Zweite, erweiterte Auflage der “Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen”, Buchreihe der südostdeutschen historischen Kommission, Band 5* (München: Verlag R. Oldenbourg, 1960), 60.

Frank M. Schuster într-un studiu amplu de pionierat axat pe reliefaarea experiențelor din perioada refugiului și din timpul ocupației românești a sașilor din Cisnădie.²¹

Tomul editat de Sigerus nu este altceva decât o mărturie din epocă a modului în care 13 formatori de opinie cu influență în societatea săsească (episcopul luteran Friedrich Teutsch, preoți evanghelici, învățători, juriști, scriitori și două soții de preoți evanghelici) au perceput perioada “ocupației românești” sau cea a desfășurării confruntărilor armate româno-germano-austro-ungare în spațiul transilvănean. Încă din prima propoziție a introducerii, semnată de editor la 24 noiembrie 1917, se sublinia că “această carte este un volum de amintire, de amintire a unei perioade teribile!” În continuare, Sigerus evoca spaimetele, angoasele, pericolele și atmosfera dramatică prin care “poporul săsesc” a trecut în lunile august și septembrie 1916, când după doi ani de război, “viforul distrugător al acestuia a năvălit și în țara noastră dinspre est”. Chiar dacă de la aceste experiențe trecuse mai bine de un an de zile, editorul sublinia că “acestea s-au impregnat adânc în mintea noastră”, cititorul având acum ocazia să cunoască mai bine experiențele și destinele conaționalilor săi din zilele trecute ale fricii și groazei, precum și acele “fapte de binefacere de care a avut parte poporul nostru săsesc atât de încercat și care trebuie să rămână neuitate”. În final, Emil Sigerus menționa faptul că fondurile strânse prin comercializarea acestui volum vor fi împărțite văduvelor și orfanilor de război ai națiunii săsești, recunoscând, de asemenea, că penuria de hârtie și de materiale tipografice l-au obligat să realizeze o selecție a textelor primite spre publicare, exprimându-și în cele din urmă speranța că vremurile mai bune vor favoriza apariția unei alte ediții întregite²². Alături de introducerea editorului, de două poezii “patriotice”, de una de “jale” și alta de “dor”, semnate de Josef Lehrer, cinci texte rememorează “perioada românească” în Brașov, Râșnov, Codlea, Cisnădie și Cincu Mare, alte șase expun starea generală de degradingoladă, exodul și refugiarea sașilor din fața frontului, respectiv atmosfera revenirii acestora acasă, iar altele două, semnate de ziaristul Viktor Zyske și de episcopul Friedrich Teutsch, prezintă situația refugiaților sași din Budapesta, respectiv a “Bisericii naționale în zilele invaziei românilor”.

Dincolo de evenimentele militare, de tragismul sau ororile oricărui teatru de război, de suferințele, spaimetele, angoasele și privațiunile suferite de cei ce au fost nevoiți să ia calea refugiului, tonul articolelor și orientarea volumului erau cât se poate de antiromânești, enunțuri concludive precum “Fantoma României Mari s-a risipit pentru totdeauna”²³, sau “Visul unei străluciri românești mari să fie și să rămână pentru totdeauna un vis”²⁴, scoțând la suprafață, pe de o parte, vechi antagonisme româno-săsești și polemici acerbe, purtate în epocă de istorici sași și români ardeleni²⁵, mai ales

²¹ Frank M. Schuster, “Zwischen Idylle, Abenteuer, Solidarität, Sorge und Furcht. Heltauer Flucht- und Besatzungserfahrungen 1916,” în Heppner, *Umbruch mit Schlachtenlärm*, 247.

²² Emil Sigerus, “Zur Einleitung,” în Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*, III-VI.

²³ Wilhelm Morres, “Kronstadt und Großrumänien,” în Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*, 122.

²⁴ G. Lander, “Die Rumänenzeit in Rosenau,” în Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*, 142.

²⁵ Detalii despre această polemică istoriografică vezi Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir – istoric*, ediția a III-a adăugită, prefață de Ioan-Aurel Pop (Deva: Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015), 256–261.

cu referire la statutul celor două națiuni pe suprafața fostului “Pământ Crăiesc”, iar, pe de altă parte, exprimându-și satisfacția înfrângerii “infamei României” și a armatelor sale care intraseră în luptă cu scopul precis al înfăptuirii României Mari, după cum anunțase de altfel Marele Stat Major al armatei române în manifestul adresat soldaților și ofițerilor români din trupele K.u.K., Landwehr și Honvédség, în momentul trecerii Carpaților, în care se spunea: “De astăzi, locul vostru nu este în armata austro-ungară, părăsiți rândurile sale, veniți sub steagul român fără rezerve, să luptați împreună pentru fericirea voastră și a noastră. Veniți să înfăptuim România Mare”.²⁶ Entuziasmului trăit de populația românească din sud-estul Transilvaniei în august-septembrie 1916, dezertărilor masive înregistrate în armata austro-ungară după declarația de război a României și speranței optimiste a “vederii României Mari” exclamate de românii din teritoriul “ocupat”²⁷, sașii le răspundeau, odată cu contraofensiva reușită a Puterilor Centrale, cu satisfacția vechilor “domni” și a reprezentanților “culturii apusene” în “țara de dincolo de păduri” sau “a urșilor”, unde fuseseră chemați în Evul Mediu pentru apărarea coroanei maghiare și cultivarea valorilor “apusene”, după cum opina episcopul Friedrich Teutsch într-o predică ținută cu patos în biserica parohială din Sibiu în urma izbucnirii războiului în toamna anului 1914.²⁸

Unele texte cuprinse în acest volum, precum este cel semnat de Wilhelm Morres despre “Brașov și România Mare”, fac referire explicită la modul în care românii au perceput exodul sașilor și al maghiarilor, precum și la tâlhăriile și hoțiile la care românii s-au dedat în casele părăsite ale celor refugiați. Referitor la zona Brașovului, Morres scria: “românii locului au asistat la acest val migraționist sălbatic cu cea mai mare liniște și ceea ce se mai putea salva, au salvat pentru ei. Aceia însă care își pierduseră casele situate la marginea satului, au ocupat imediat cele mai de văză gospodării săsești părăsite. [...] Foarte pilduitor pentru români este de exemplu cazul petrecut în Râșnov (Rosenau), unde casa parohială săsească părăsită a fost imediat luată în primire de preotul român din localitate.”²⁹ Făcând referire, mai departe, la cele petrecute în Brașov și la modul de raportare al românilor brașoveni față de bunurile părăsite ale sașilor, Morres generaliza scriind că românii băștinași “cu sau fără ajutorul armatei române” au “întreprins mai multe jafuri asupra locuințelor părăsite.”³⁰ Această tonalitate antiromânească a unor materiale cuprinse în volumul editat de Sigerus în 1917, care vădesc cel puțin o atitudine negativ-depreciativă a sașilor față de români, în general și față de cei din Regatul României, în particular, explică în mare măsură nu numai nereeditarea acestuia, ci mai ales cvasi-dispariția sa de pe piața cărții și greutatea depistării cărții în bibliotecile publice din România contemporană, exemplarul studiat fiind păstrat în biblioteca “Institutului pentru

²⁶ Maior, *Doi ani mai devreme*, 216.

²⁷ Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei (București: Editura Minerva, 1978), 149–150, 168.

²⁸ Omilia a fost republicată în Mircea-Gheorghe Abrudan, *Die Haltung der Evangelischen Landeskirche*, 83–98.

²⁹ Wilhelm Morres, “Kronstadt und Großrumänien,” în Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*, 85.

³⁰ *Ibid.*, 88.

cultura și istoria germanilor din Europa de Sud-est din cadrul Universității Ludwig-Maximilian din München”.

Desigur, alte surse din epocă ne descoperă că în realitate lucrurile nu s-au petrecut chiar în felul în care le-a descris Wilhelm Morres, nici nu pot fi percepute ori descrise atât de limpede și unilateral negativ la adresa românilor, ci perspectiva trebuie nuanțată prin coroborarea și compararea mărturiilor săsești, românești, ungurești sau de altă sorginte care vorbesc despre părțile Transilvaniei ocupate de armata română sau aflate în proximitatea frontului. De pildă, preoții sași din Vurpăr (*Burgberg*) și Șura Mare (*Großscheuern*) au notat în cronicile parohiilor lor din a doua jumătate a anului 1916 că între “hienele câmpurilor de bătălie” s-au numărat atât militari și civili români, cât și militari și civili maghiari, sași și germani, iar “trupele române care au pătruns ca dușmane pe teritoriul inamic s-au comportat foarte omenește”. Cu amărăciune nota, de această dată preotul din Șura Mare, că “nu se poate trece sub tăcere, nici ascunde că și dintre sași, și anume oameni buni și cu stare, au atentat la averea și proprietățile clerului”. În cele din urmă, concluzia parohului din Vurpăr rămâne una sugestivă cu privire la conduita umană în timpul Marelui Război: “morală dispăre în mod evident” în vremuri de război.³¹

Un alt martor din epocă, ofițerul român al K.u.K. Sextil Pușcariu, completează tabloul zugrăvit mai sus de clericii sași, descriind în memoriile sale atât exodul populației maghiare și săsești, cât și atmosfera emoționantă și praznică a întâmpinării trupelor române de către românii ardeleni: “Treceau prin sate românești. Țăranii în haine de sărbătoare erau adunați pe ulițe. Pe fețele tuturor se vedea bucuria. Sașii și ungurii din baterie turbau de ciudă mai ales când la Agârbiciu, un pici de român ne strigă «Apoi de ce plecați cu tunurile că românii vin de unde plecați d-voastră»”. Pușcariu sublinia că românii erau liniștiți, țăranii își lucrau în continuare ogoarele, “vindeau alimente și păsări la prețul de nimic”.³²

Etnograful sibian Emil Sigerus a publicat, în ianuarie 1917, sub titlul “Cronica sibiană de război” însemnările sale zilnice întregite cu cele ale altor persoane rămase în oraș în perioada desfășurării frontului ardelean în imediata apropiere a burgului: 28 august–28 octombrie 1916. În paginile cronicii este descrisă viața orașului Sibiu și a cetățenilor săi în perioada apropiată “Marii Bătălii de la Sibiu” care, în ciuda numelui, a ocolit de fapt orașul propriu-zis, operațiunile militare efective derulându-se în hinterlandul acestuia, cu deosebire pe raza localităților Șelimbăr și Cislădie, corpul Olt al armatei I română sub comanda colonelului Traian Moșoiu șovăind în a ocupa orașul “din cauza unui lanț grotesc de greșeli, neînțelegeri și indecizii la toate nivelurile structurii de comandă a armatei române”, cum a concluzionat istoricul american Glenn E. Torrey³³, cu toate că Sibiul fusese evacuat de personalul militar, de cel guvernamental și de aproape două treimi din populație. Chiar dacă nu are un ton antiromânesc, “Cronica sibiană de război” este focalizată exclusiv asupra pulsului vieții săsești

³¹ Ulrich A. Wien, “Die Evangelische Landeskirche A.B. in den Siebenbürgischen Landesteilen Ungarns während des Ersten Weltkriegs,” în Heppner, *Umbruch mit Schlachtenlärm*, 188–189.

³² Pușcariu, *Memorii*, 149–150.

³³ Torrey, *România în Primul Război Mondial*, 73.

sau germane a cetății, perspectiva fiind una eminentement săsească din care concetățenii săi români, confracții “inamicului” sau ai “invadatorului” lipsind cu desăvârșire. Din cronică transpare același sentiment filo- și pangermanist întâlnit în cazul mării majorități a textelor memorialistice săsești, Emil Sigerus nutrind neconținut speranța, iar apoi exprimându-și aprecierea și bucuria că izbăvirea a venit de la victorioasele trupe germane, care acum se avântau în “sălbatica Valahie”, Sibiul fiind depresurat de comandantul armatei a 9-a germane, generalul Erich von Falkenhayn³⁴, căruia îi și fusese dedicat volumul, pe prima pagină fiind reprodusă fotografia acestuia.³⁵

Despre bătălia Sibiului au scris tot în 1917 alți doi sași sibiieni de frunte, prim preotul bisericii parohiale evanghelice din Sibiu, dr. Adolf Schullerus³⁶, cunoscut mai ales pentru lucrările sale teologice, istorice, etnografice și lingvistice, și căpitanul W. Petricek. În cazul lui Schullerus, care a rămas în oraș în ciuda ordinelor de evacuare, avem înfățișată într-o manieră narativă și pe alocuri omiletică imaginea sau chipul “Orașului mort” și a “mântuirii” acestuia, expresii completate cu subtitlul: “imagini din zilele bătăliei Sibiului” fixată de Schullerus între zilele de 26–30 septembrie 1916.³⁷ Nebombardarea orașului și salvarea acestuia din fața trupelor dușmane a fost catalogată de Schullerus drept o lucrare a “proniei divine” și “o minune a lui Dumnezeu” realizată prin “puterea și înălțimea omenească”, în care Dumnezeu se revelează. Format în duhul Sfințelor Scripturi, preotul evanghelic Adolf Schullerus nu înfierează, nici nu aruncă cuvinte grele asupra românilor și a regatului vecin, pe care nici nu-i amintește decât sub denumirea, să zicem neutră, de “dușmani”.

Spre deosebire de lucrările lui Sigerus și Schullerus care ilustrează perspectiva locuitorilor Sibiului asupra bătăliei din hinterlandul orașului lor, căpitanul W. Petricek oferă detalii referitoare la planificarea și desfășurarea operațiunilor militare, reproducând ordine, depeșe telegrafice și planurile de mișcare ale trupelor austro-ungare, precum și o anexă privitoare la mormintele eroilor căzuți în bătălia Sibiului. Textul său nu are frumusețea și parfumul istoric, teologic și beletristic al celor precedente, ci denotă limbajul tehnic tipic al unui militar în funcție preocupat, chiar obsedat să redea contemporanilor informațiile exacte referitoare la operațiunile militare și mișcările trupelor din teatrele de război.³⁸

³⁴ Despre campania militară germană a acestuia împotriva României vezi: Erich v. Falkenhayn, *Der Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen und Russen 1916–17. Zweiter Teil: Die Kämpfe und Siege in Rumänien* (Berlin: Verlag von E.G. Mittler & Sohn, 1921); Erich v. Falkenhayn, *Campania Armatei a IX-a împotriva românilor și rușilor 1916–17*, în românește de Al. Budiș și C. Franc (București: Atelierele grafice Socex & Co, 1937); Adolf Köster, *Die Sturmschar Falkenhayns. Kriegsberichte aus Siebenbürgen und Rumänien* (München: Albert Langen, 1917); Maior, *Doi ani mai devreme*, 257–264.

³⁵ Emil Sigerus, *Hermannstädter Kriegschronik. Nach Tagebuchaufzeichnungen* (Hermannstadt: Druck und Verlag von W. Krafft, 1917).

³⁶ Personalitate marcantă a intelectualității săsești din epocă, născut la Făgăraș în 1864, decedat la Sibiu în 1928, între 1919–1926 a fost senator în Parlamentul României de la București. Detalii la Carl Göllner, *Adolf Schullerus. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild* (București: Editura Kriterion, 1986).

³⁷ Adolf Schullerus, *Die tote Stadt. Erlösung. Bilder aus den Tagen der Schlacht von Hermannstadt* (Hermannstadt: Druck und Verlag von W. Krafft, 1917).

³⁸ Hauptmann W. Petricek, *Um Hermannstadt. Ein Zeitbild aus der rumänischen Invasion. Den*

La zece ani de la derularea evenimentelor din august-septembrie 1916, primarul de atunci al Sibiului, ulterior prefect al județului Sibiu, Albert Dörr a publicat volumul de amintiri de război și notițe de jurnal intitulat "Sibiul între două fronturi". Cartea descrie administrarea și viața de zi cu zi a orașului în perioada 27 august – 31 octombrie 1916. Dörr preciza în cuvântul său înainte că scopul volumului e de a istorisi "evenimentele pur omeneste ale situației în care s-au aflat locuitorii orașului în fiecare zi, astfel că orice reflecție politică sau militară a fost evitată". În ciuda pretenției de obiectivitate primarul de altădată și prefectul de atunci menționa convingerea sa profundă că "alipirea Transilvaniei la România" a fost un act al "dreptății istorice", chiar dacă atât el, cât și întregul său popor săsesc regretă din inimă că până în 1926 "nu s-a reușit să se facă din această țară binecuvântată de Dumnezeu ceea ce ar putea să fie și sperăm că va deveni pentru toți locuitorii ei: un paradis". Într-adevăr, Albert Dörr nu condamnă, nici nu judecă faptele de arme ale românilor, ci se rezumă la a reda evenimentele prin care au trecut cetățenii orașului în timpul desfășurării celor două fronturi, insistând asupra măsurilor impuse de autorități pentru menținerea ordinii în *intramuros*, reproducând în cursul textului mai multe scrieri oficiale emise de autoritățile civile și militare austro-ungare, o serie de dialoguri epistolare și orale purtate de el cu diferiți politicieni sași, cu oficiali militari și civili care s-au interesat de viața cetății în timpul confruntărilor militare sau au vizitat orașul după depresurarea lui. Textul memorialistic e unul important, pentru că dezvăluie câteva aspecte mai puțin cunoscute referitoare la viața de zi cu zi a celor rămași în oraș după evacuarea autorităților și a două treimi din populația civilă a Sibiului (mai mult de jumătate germani, un sfert români – inclusiv a instituțiilor românești, Mitropolia Ortodoxă și Institutul teologic-pedagogic andreian – și de alte naționalități) surprinzând faptul că în lipsa forțelor de ordine, a armatei și a poliției, sibienii rămași au constituit la inițiativa sa o gardă civilă care a preluat sarcinile ordinii publice, această gardă fiind constituită din 113 sași, 63 români și 7 maghiari, care și-au asumat prevenirea tâlhăriilor și buna gestionare a situației critice și tensionate. Scris la o distanță de zece ani de la derularea evenimentelor și cunoscând deznodământul Marelui Război, textul memorialistic al lui Albert Dörr e lipsit de pasiunea și judecățile antiromânești ce caracterizează textele lui Schullerus, Sigerus și Petricek, dând dovadă de mult echilibru și de dorința de a nu ofensa sentimentele autorităților românești.³⁹

Cum era și firesc mai multe texte memorialistice fac referire la celălalt mare oraș locuit de sași în sud-estul Transilvaniei, Brașovul, în apropiere de granița Vechiului Regat. Între acestea găsim unul publicat la cald, în cinci ediții succesive ale gazetei brașovene săsești "Kronstädter Zeitung" din anul 1917, de către Anny Kovács, născută Foof, intitulat sugestiv "Amintirile de război din timpul invaziei românești în anul 1916".⁴⁰ Asupra aceleiași perioade s-a oprit alt brașovean, Friedrich Gärtner, dedicând

Hermannstädter Freunden zugeeignet, Buchschuck von Fritz Lederer. Mit vier Beilagen (Hermannstadt: Druck und Verlag von Jos. Drotleff, 1917).

³⁹ Albert Dörr, *Hermannstadt zwischen zwei Fronten. Kriegserinnerungen nach Tagebuchaufzeichnungen* (Hermannstadt: Druck von Josef Boschner, 1926).

⁴⁰ Anny Kovács, "Kriegserinnerungen aus der Zeit des rumänischen Einfalls im Jahre 1916," *Kronstädter Zeitung*, Nr. 227, 228, 229, 230, 231 (1917).

un capitol din amintirile sale inedite “luptei de 40 de zile pentru Brașov, 18 august – 8 octombrie 1916”.⁴¹ Ambele relatează evenimentele din Brașov și hinterlandul acestuia în perioada în care armata română a fost prezentă în zonă, nuanțând și completând viziunea deja amintită a lui Wilhelm Morres.

Textul care reține însă atenția, datorită bogăției și unicității informațiilor pe care le conține cu referire la desfășurarea evenimentelor în mediul social, urban și rural din Brașov și Țara Bârsei în tumultul războiului și a frontului ardelean, este lucrarea autobiografică a primarului Brașovului, Ernst Karl Schnell, “Din viața mea. Amintiri din vremuri vechi și noi”, publicată în orașul de sub Tâmpa în mai 1934.⁴² Schnell amintește de atmosfera fierbinte ce se încinsese în Brașov în duminica lui 15/27 august 1916, când a sosit vestea declarației de război a României, subliniind un detaliu unic în memorialistica săsească a războiului, anume că el însuși a fost contrariat de această veste, deoarece primise asigurări de la autoritățile statului austro-ungar că România nu va intra în conflagrație împotriva monarhiei dualiste. El preciza în acest sens: “vreau să menționez aici că noi, vicecomitele și primarul, primisem de sus chiar și în ultima vreme însărcinarea de a liniști populația și de a contrazice pe toate căile posibilitatea unei declarații de război din partea României. Au fost însă mulți domni precauți care nu dădeau crezare la ceea ce le spuneam noi, ci la veștile pe care le primeau de la București. Precum s-a aflat mai târziu, în România mobilizarea se decretase deja de câteva zile”.⁴³ Primarul Schnell amintește, de asemenea, proasta situație a apărării militare a orașului, puținele trupe austro-ungare din zonă nefiind capabile să facă față asaltului armatei române, care necunoscând situația a înaintat “cu foarte mare atenție și reținere”, primarul opinând că dacă românii nu ar fi procedat în acest fel, chiar a doua zi după declarația de război ar fi putut cuceri Brașovul și i-ar fi prins în captivitate toate autoritățile orașenești și comitatense, civile și militare, împreună cu toate documentele secrete și avuțiile lor.⁴⁴ În continuare sunt enumerate ordinele primite de la Ministerul de Interne din Budapesta referitoare la evacuarea urgentă a ungarilor și sașilor brașoveni de sex masculin cu vârsta între 17 și 55 de ani, între care se număra și el însuși, astfel că, după ce l-a lăsat la conducerea orașului pe Friedrich Fabritius, a părăsit orașul alături de familia sa în după masa zile de 28 august. Scriind retrospectiv, Schnell menționa că decizia sa de a părăsi Brașovul a fost înțeleaptă fiindcă “ulterior prietenii mei români mi-au spus că în calitate de conducător al orașului aș fi fost cu siguranță arestat și internat undeva în vechiul regat”.⁴⁵ Conform aprecierilor sale peste 20.000 de persoane au părăsit atunci Brașovul, refugiații fiind îmbarcați în 29 de trenuri, “deci aproape 80% din populația neromânească a Brașovului”, pe loc rămânând “cei grav bolnavi și bătrâni”, care primiseră sarcina de a se îngriji de propri-

⁴¹ Friedrich Gärtner, “Der 40 tägige Kampf um Kronstadt,” în Archiv des Siebenbürgen-Instituts, Gundelsheim am Neckar, cota O II-K/475.

⁴² Ernst Karl Schnell, *Aus meinem Leben. Erinnerungen aus alter und neuer Zeit* (Kronstadt: Verlag der Markusdruckerei, 1934).

⁴³ Ibid., 146–147.

⁴⁴ Ibid., 147.

⁴⁵ Ibid., 150.

etățile și avutul tuturor celorlalți și “în curând toți au fluturat cu zel mare tricolorul românesc, pe care și-l făcuseră toți în grabă”. Prețioase sunt, totodată, informațiile pe care primarul le notează despre perioada ocupației românești a orașului, Schnell subliniind că atât în vremea cât trupele române s-au aflat în oraș, cât și în intermeziul dintre retragerea lor și revenirea autorităților austro-ungare orașul a “suferit pagube minore”, “casele nelocuite, locuințele abandonate” lăsând impresia unui “res dereclita” atât în fața dușmanului, cât “din nefericire și a prietenului.”⁴⁶ După o călătorie de două zile și două nopți Schnell a ajuns în Budapesta, familia sa oprindu-se la Bekes-Csaba, unde a rămas și a muncit “mai mult ca niciodată în viața mea” timp de cinci săptămâni până în 9 octombrie când a luat trenul spre “casă”. Călătoria spre Brașov a durat nouă zile în cursul cărora s-a întâlnit mai ales cu diverși comandanți ai armatei germane, cina sa cu generalul Falkenhayn fiind descrisă pe larg. Spre deosebire de memorialistica săsească, publicată în cursul anului 1917, amintirile lui Karl Ernst Schnell, tipărite aproape două decenii după desfășurarea evenimentelor belice și în cadrul politic al României Mari, nu conțin afronturi sau caracterizări negative ale perioadei “invaziei românești”, însă confirmă planurile guvernului maghiar la care s-au raliat câțiva lideri politici sași de a schimba configurația etnică și confesională a Transilvaniei la sfârșitul războiului, recunoscând că în timpul conflagrației banca săsească din Brașov, “Kronstädter Allgemeine Sparkasse”⁴⁷ a fost atrasă într-un amplu program de achiziționare de terenuri de-a lungul văii Oltului și în Țara Făgărașului pe care să fie colonizați ulterior etnici germani luterani (*Russlanddeutsche*), aduși din sudul Rusiei.⁴⁸

Din aceeași categorie a amintirilor despre invazia și ocupația militară românească, respectiv despre frontul transilvănean fac parte și alte texte de o întindere variabilă, mai scurte sau mai ample, apărute în presa săsească a epocii sau rămase în manuscris. O perspectivă generală asupra perioadei debutului frontului ardelean o oferă articolul istoricului și gazetarului sibian Georg Adolf Schuller (1862–1939), “Două tablouri din primele zile românești”⁴⁹, publicat în “Calendarul prietenului popular transilvănean pe anul 1918”, în care sunt rememorate evenimentele petrecute în sud-estul Transilvaniei, mai ales în zonele locuite de sași, în a doua jumătate a lunii august 1916. Alte mărturii asemănătoare sunt redată de pana unor sași din Sibiu, Făgăraș, Mediaș și

⁴⁶ Ibid., 153.

⁴⁷ Amănunte despre istoria acestei instituții vezi la: Măriuca Radu, “«Kronstädter Allgemeine Sparkasse» prima bancă din Brașov și din Transilvania,” Țara Bârsei 3 (2004), 89–94. Studiu accesibil în varianta electronică pe pagina: <http://tara-barsei.ro/wp-content/uploads/2008/11/radu2004.pdf>, accesat 18 septembrie 2015.

⁴⁸ Radu, “Kronstädter Allgemeine Sparkasse,” 91, nota 8. Schnell, *Aus meinem Leben*, 144–146, 174–192. Detalii despre aceste planuri la: Gábor Egry, “Debates on Colonization Plans among the Transylvanian Saxon during the First World War,” în Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Corneliu Pădurean, coord., *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX. Lucrările Conferinței internaționale “Mișcări de populație în Transilvania în timpul celor două războaie mondiale”, Cluj-Napoca, 24–27 mai 2006* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007), 57–69.

⁴⁹ G.A. Schuller, “Zwei Bilder aus den erstem Rumänentagen,” *Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das gemeine Jahr 1918*, 49 (1918), 135–147.

Cârța, localitate de pe malul Oltului unde se află ruinele unei mănăstiri cisterciene din secolul al XIII-lea.⁵⁰ Textul pastorului luteran sas Carl Reich din Cârța nu este dedicat exclusiv marelui război, ci reprezintă de fapt o cronică a localității pe parcursul anilor 1905–1930, chiar dacă notițele referitoare la anul 1916 sunt cele mai ample, intitulate simplu: “cum a venit războiul și la noi”.⁵¹ Din prima filă autorul notează că declarația României a căzut peste localnici ca un trăznet luându-i prin surprindere, fiind treziți cu noaptea-n cap în 29 august de către judele (*Ortsrichter*) sătesc și de soldați cu ordinul de a împacheta valorile și de a o lua *per pedes* spre Sibiu, trupele române aflându-se în apropiere. Carl Reich nu s-a putut refugia alături de familie, deoarece tatăl său în vârstă de 81 de ani a refuzat să plece, fiind astfel nevoit să rămână acasă alături de el. Clipele de frică și angoasă prin care au trecut toți sașii comunei i-a determinat să se strângă împreună la marginea satului și să implore prin rugăciune mila lui Dumnezeu și “aflarea liniștii sufletești”. Rugăciunea a devenit o mângâiere pentru cei rămași în Cârța, Reich notând că toți “s-au apropiat și au primit sfânta cuminecătură. Nu voi uita această clipă sfântă niciodată. A fost cea mai mișcătoare bucurie a vieții mele”.⁵² Numărându-se printre puținii sași rămași în sat, parohul povestește cum a ambalat obiectele de valoare și documentele parohiale și personale în cutii de lemn și le-a ascuns în pivnița bisericii și a casei, “patrulând” de mai multe ori pe zi prin sat pentru a se asigura că totul este în ordine. Prima întâlnire față către față cu o patrulă de 12 soldați ai armatei române s-a petrecut în 5 septembrie 1916. “Dușmanii” au pătruns în sat și “au întrebat de jandarmii noștri. Au vizitat toate magazinele și au furat bani și alte lucruri, mai ales tabac și băuturi. Magazinul încuiat al evreului l-au descuiat. Ce vor fi furat de acolo nu știu, zvonurile nu le cred. După masa pe la ora 4 au plecat de acolo. Ar fi promis că se vor întoarce în ziua viitoare”.⁵³ Trei zile mai târziu, în 9 septembrie, a “apărut în sat un mic detașament cu soldați de-ai noștri”, ceea ce a alungat “frica și neliniștea” din sufletele sătenilor, stări pe care Reich și le alina prin rugăciune și citirea Bibliei. De altfel, jurnalul mustește de exprimarea vie a sentimentului religios, Reich fiind un cleric pietist. Fervoarea și încrederea sa în Dumnezeu ies la iveală mai ales în notele din ziua de 16 septembrie când la ora 11 “dintr-o dată s-a auzit zgomot de artilerie. La ora 12 dușmanii au năvălit în satul nostru. Toți fug și încearcă să se salveze. Strigăte, plâns, împușcături. Tatăl meu șade liniștit pe banca din curte. Eu am fugit în biserică. Aici vreau să mor, dacă este voia lui Dumnezeu. Bani pe care-i am la mine se găsesc în Biblia de pe amvon. Trăiți cu bine, toți! Dumnezeu cu voi! Dragii mei! Vouă vă transmit ultimul salut și ultimul gând! Carl”.⁵⁴ Refugiindu-se în biserică, parohul scapă de năpastele confruntării armate dintre trupele române în retragere

⁵⁰ Despre această vatră monastică vezi: Michael Thalgott, *Die Zisterzienser von Kerz. Zusammenhänge, Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks. Reihe B: Wissenschaftliche Arbeiten, Band 50* (München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1990).

⁵¹ Carl Reich, *Wie der Krieg auch zu uns kam. Tagebuch 1916 + Kerzer Chronik, Schriften, Briefe*. Herausgegeben von Friedrich Schuster (Sibiu/Hermannstadt: Honterus Verlag, 2011).

⁵² *Ibid.*, 3–4.

⁵³ *Ibid.*, 6.

⁵⁴ *Ibid.*, 10.

și cele germane, fiind trezit din extazul mistic după șase ore de către sora sa Maria, care venise să-l ducă acasă. Cârța a suferit pagube însemnate în ziua de 16 septembrie, jurnalul oferind informații exacte despre casele bombardate și cele incendiate. În ziua următoare localnicii au fost însă obligați de trupele germane să se refugieze în satele din apropiere, majoritatea alegând Chirpărul, Reich descriind detaliat caravana care s-a pus atunci pe picioare. Jurnalul dezvăluie greutățile, lipsurile și angoasele zilelor petrecute în refugiu, însă prezintă și bucuria izbăvirii venite prin “soldații germani, care sunt peste tot serviți cu pâine, bere și șuncă etc”. În ciuda angoaselor trăite, Carl Reich a avut curiozitatea de a merge pe urmele războiului pentru a vedea “câmpul de bătaie din fața Turnului Roșu”, unde românii au fost înfrânți, cum dezvăluie notițele din 26 septembrie.⁵⁵ Din motive militare, întoarcerea acasă a survenit abia în 19 octombrie, sătenii grăbindu-se să ajungă în Cârța pentru a-și lua în primire gospodăriile și a strânge recolta “de porumb și cartofi” de pe ogoare.⁵⁶ Notițele următoare, încheiate cu ziua de 26 noiembrie, arată că viața din Cârța începuse să-și reintre pe fâgașul de dinaintea “venirii războiului asupra noastră”, Carl Reich fiind preocupat de strângerea recoltei și de întrajutorarea familiilor care suferiseră pierderi materiale în timpul înclăștărilor armate.⁵⁷ Jurnalul parohului sas din Cârța prezintă pulsul unei localități mici, de la poalele munților Făgăraș peste care a trecut frontul și războiul în zilele lunilor septembrie-octombrie 1916, autorul focalizându-se asupra parohiei și a păstoriiților săi, nefăcând deloc trimitere la locuitorii români din sat, ci sporadic la câțiva țigani, folosiți pentru împlinirea anumitor slujiri în comunitate. Cronica de război a lui Carl Reich oferă o imagine detaliată a vieții unui sat și a locuitorilor săi peste care a trecut războiul în toamna anului 1916, livrând istoriografiei o filă săsească diferită despre conflagrație față de ceea ce se poate citi în majoritatea textelor memorialistice pomenite mai înainte.

Alte două texte inedite poartă semnătura maiorului Adolf Reiner, care și-a finalizat redactarea amintirilor despre “Apărarea și evacuarea Sibiului în septembrie 1916” în 2 mai 1917⁵⁸, și a hangiuului Ferdinand J. Roth, care la cinci ani după consumarea evenimentelor a rememorat atmosfera din Făgăraș sub titlul: “Amintirile mele din timpul românilor din 27 august până în 7 octombrie 1916”.⁵⁹ Tonul restituirilor memorialistice este unul echilibrat, accentele căzând pe suferința refugiaților, sentimentul de dezrădăcinare al acestora, angoasele și spaimile celor rămași pe loc, precum și modul civilizat de comportament al soldaților și ofițerilor armatei române, care nu s-au dat la abuzuri abominabile așa cum unii dintre ei au crezut sau au fost avertizați că se va petrece dacă nu iau calea refugiului spre interiorul Ungariei. Textele oferă detalii prețioase referitoare la: viața cotidiană a locuitorilor Sibiului și Făgărașului în cele două

⁵⁵ Ibid., 15.

⁵⁶ Ibid., 22.

⁵⁷ Ibid., 23–30.

⁵⁸ Adolf Reiner, “Verteidigung und Evakuierung von Nagyszeben (Hermannstadt) im September 1916,” în Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Sibiu, Colecția Brukenthal, Inv. 106, L. 1–8, doc. 123. (în continuare SJANS)

⁵⁹ Ferdinand J. Roth, “Meine Rückerrinnerung aus der Rumänenzeit vom 27. August bis 7. October 1916,” în SJANS, Colecția Brukenthal, Inv. 106, L. 1–8, doc. 132.

luni, prezența militară românească, ulterior cea germană în arealul cetăților, precum și parcursul personal al autorilor și al familiilor acestora în văltoarea evenimentelor. Amintirile hangiului Roth din Făgăraș și notele de jurnal ale vicarului greco-catolic concitadin Jacob Popa⁶⁰ transmit în mare măsură aceleași informații cu privire la starea de spirit a făgărășenilor în ziua aflării veștii declarației de război a României și în cele ce au urmat până la venirea armatei române. Spre deosebire de Popa, Roth reține câteva detalii importante despre raportarea populației românești autohtone la trupele române din regat, precizând că în fața hanului său a tras “mașina frumoasă a colonelului român și îndată a apărut o țarancă româncă bătrână cu picioarele murdare de gunoi de grajd ducând o desagă în spate și având un buchet de flori în mână, cu care s-a înfățișat înaintea colonelului și l-a salutat cu următorul discurs: Domnule ofițer! Vă aduc un salut din partea oamenilor noștri și noi toți ne bucurăm să vă vedem aici, pentru că ne-ați eliberat de jugul unguresc (*ungarischen Joch*). Să dea Dumnezeu să puteți duce la îndeplinire cât de curând treaba pe care ați început-o și să rămâneți după aceea la noi. Colonelul i-a mulțumit prin cuvinte frumoase, i-a strâns mâna și a luat florile pe care le-a pus în mașină”.⁶¹ Entuziasmul și bucuria românilor făgărășeni în momentul intrării trupelor eliberatoare române în oraș și în satele din împrejurimi a fost, așadar, cât se poate de vizibil și real fiind sesizat și reținut ca atare de hangiul Roth, care ne oferă o mărturie prețioasă în acest sens.

Un jurnal încă inedit din timpul războiului⁶² este cel redactat zilnic de tânărul subofițer sas medieșean, Otto Folberth, reținut în istoria culturii sașilor ardeleni ca istoric, scriitor și om de cultură.⁶³ Aflat pe frontul din Galiția, la o zi după intrarea României în război, pe 28 august 1916 Folberth consemna: “Se pare că România ne-a declarat război. De acum înainte nu vreau nimic altceva decât să-mi apăr patria!” Referitor la același subiect, locotenentul cita în ziua următoare dintr-o epistolă expediată de tatăl său în 23 august 1916, așadar cu 4 zile înaintea declarației de război a regatului român: “în Brașov și Sibiu tinerii germani construiesc rampe solide pentru postarea artileriei grea. La noi nu este nimic special de văzut decât multele trenuri militare care circulă în direcția Brașov”. Concluzia lui Folberth era următoarea: “Patria mea, patria mea este în război! Cum ar putea acest lucru să nu mă zguduiască și să nu mă stimuleze?!” Iar în ultima zi a aceluiși august nota resemnat: “Brașovul a fost evacuat de către ai noștri. În acest fel a fost ruptă prima floare din buchetul orașelor

⁶⁰ Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș*, 136–147.

⁶¹ Ferdinand J. Roth, *Meine Rückerrinnerung aus der Rumänenzeit vom 27. August bis 7. October 1916*, fila 3.

⁶² Jurnalul lui Folberth a fost dactilografiat între anii 1999 – 2000 de către fiul său, Paul J. Folberth, apoi a fost donat arhivei Institutului transilvan din Gundelsheim. A fost digitalizat și poate fi accesat gratuit în format electronic pe pagina de internet a institutului: <http://siebenbuergen-institut.de/special-menu/span-stylecolor000000-text-decorationunderline-transylvanicaspan/die-tagebuecher-von-otto-folberth/>, accesat 28 ianuarie 2016.

⁶³ Detalii despre Folberth și jurnalul său de război la: Mircea-Gheorghe Abrudan, “«Participarea mea în primul Război Mondial». Jurnalul inedit al sasului transilvănean Otto Folberth,” *Astra Sabesiensis* 2 (2016), 75–86.

noastre săsești! Nu cred însă acest lucru”.⁶⁴ Jurnalul zilelor lunii septembrie 1916 este deosebit de bogat în informații referitoare la evoluția frontului din Transilvania și la situația familiei lui Folberth, care a părăsit orașul în 31 august îndreptându-se spre Turda, apoi o parte spre Debrețin, iar alta spre Chichinda Mare în Banat, de unde în 4 septembrie i-au expediat o scrisoare amplă, reprodusă integral în jurnal, prin care locotenentul era informat despre exodul populației săsești și ungurești din fața trupelor române, despre evacuarea ordonată de autoritățile maghiare în toate comitatele de la sud de Mureș și îi era descrisă atmosfera “enormă de panică din rândurile populației” care pleca de-a valma în refugiu însoțită de copii și bătrâni, de vite și de animalele domestice. Comentariile marginale ale militarului sunt încărate de emoții și neliniști puternice datorate evenimentelor petrecute în “patrie”, în 12 septembrie Folberth întrebându-se retoric: “vrea oare lumea toată să se ducă de râpă?” Tensiunea va scădea spre sfârșitul lunii pe fondul veștilor încurajatoare primite de acasă, mai ales de la bunicul său, care nu se refugiase, și astfel l-a putut informa, printr-o scrisoare expediată în 22 septembrie, că “locuința voastră este complet ocupată de ofițeri germani, iar în bucătărie se gătește de zor. Ofițerimea și trupele germane sunt formate în general de oameni aleși, iar ca prieteni și confrăți de același neam sunt niște apariții binevenite”.⁶⁵ Frica din apropierea frontului, spaimile exodului, greutatea evacuării și sentimentele de înstrăinare prin părăsirea locurilor de baștină, exaltarea manifestată față de trupele germane “frățești” și repulsia față de cele românești “invadatoare” sunt experiențe și trăiri înregistrate într-un fel sau altul de către toți memorialiștii sași din perioada Marelui Război. În același fel au fost experiate și notate momentele blocării avansului trupelor române, retragerea, respectiv “alungarea” acestora “dincolo de Carpați” și “eliberarea” sud-estului Transilvaniei de către armatele Puterilor Centrale.⁶⁶ În cazul lui Folberth exaltarea respingerii românilor este manifestată prin coparticiparea spirituală la “biruința noastră” și empatia față de neamul său, fericirea sa fiind exprimată prin verbe precum “am biruit” sau “am învins”, la care se adaugă apoteotic concluzia din 8 octombrie 1916: “m-am bucurat auzind prin telefon că patria mea este din nou liberă, iar Brașovul a fost ocupat de-ai noștri”.⁶⁷ Aflat la sute de km depărtare Folberth a empatizat cu familia și cu poporul său, viziunea sa, a soldatului sas aflat pe fronturile războiului, fiind cu siguranță emblematică pentru marea majoritate a combatanților sași din tranșeele Galiției și Italiei.

La fel de interesante sunt și amintirile ofițerului sas Hans Schwarz (1893–1949), “Versunkene Welt” (o lume pierdută), redactate între anii 1943–1949 la Sibiu, acoperind intervalul temporal al copilăriei și al adolescenței până în anul 1918.⁶⁸ Născut în familia ofițerului sas Schwarz, medic militar al regimentului K. u. K. nr. 1 din Brașov, ulterior doctor al corpului ofițeresc austriac din Praga și Viena, Hans Schwarz a urmat

⁶⁴ *Otto Folberths Tagebücher, Band 03, Drittes Kriegstagebuch*, April bis Oktober 1916, 22–23.

⁶⁵ *Ibid.*, 25–28.

⁶⁶ Sigerus, *Aus der Rumänenzeit*, passim; Abrudan, *Primul Război Mondial reflectat în istoriografia și memorialistica sașilor*, 75–84.

⁶⁷ *Otto Folberths Tagebücher, Band 03, Drittes Kriegstagebuch*, April bis Oktober 1916, 31.

⁶⁸ Hans Schwarz, *Versunkene Welt* (Hermannstadt/Sibiu: Hora Verlag, 2003).

studii juridice la Universitățile din Praga și Viena. După declanșarea conflagrației a fost chemat sub arme fiind trimis pe frontul din Galiția în corpurile de infanterie ale armatei a 3-a comandate de generalii Rudolf von Brudermann, apoi de Hermann Kövess von Kövessháza, având gradul de căpitan. În iunie 1915 primește o permisie de trei săptămâni, pe care le petrece la Praga, alături de părinți, și la Sighișoara, unde se aflau rudele părinților, fiind detașat apoi la o baterie de infanterie din Gușterița, lângă Sibiu. Descriind atmosfera din sudul Transilvaniei, Schwarz menționează că “timpul părea că se oprise în Sighișoara”, oamenii desfășurându-și viața în parametrii normali. În zona Sibiului, căpitanul sesizează că înaltul comandament militar K.u.K. ordonase încă din vara anului 1915 măsuri de “întărire a graniței cu România”, izbucnirea unui eventual război cu regatul extracarpatic fiind “o temă a multor speculații”. În ciuda acestora, militarii duceau o viață relaxată, autorul precizând că toți camarazii săi “profitau de oportunitățile oferite de Sibiu”, frecventând teatrul, terasele și restaurantele orașului. Despre românii din regat, căpitanul sublinia că derulau o reală activitate secretă de spionare a pozițiilor militare din zona pasului Turnu Roșu și a Tâlmaciului, conchizând că “spionajul înflorise și găsisese, conform tuturor părerilor, o susținere puternică între românii noștri” (din Ungaria – n.n.).⁶⁹ În februarie 1916 este trimis din nou pe frontul rusesc din “Skandalizien” unde va lupta într-un corp, constituit în mare parte din sași ardeleni, până în august 1916. Spre sfârșitul lunii iulie 1916, Schwarz notează că discuțiile și “grijile” generate de “zvonurile intrării României în război” se înmulțiseră între camarazii sași din Galiția, toți fiind preocupați și îngrijorați de “rapoartele primite din patrie în care se spunea că mulți intelectuali români au fugit la București pentru a se sustrage serviciului militar din K.u.K.”, de unde concluziona că “loialitatea cel puțin a unei părți a regimentelor noastre românești de infanterie nu era sută la sută sigură”.⁷⁰ După declarația de război a României, căpitanul Hans Schwarz a fost detașat de pe frontul din Galiția pe cel din Transilvania, cu o excală prin Viena pentru a-și vizita mama. Ajuns la Viena, ofițerul mărturisește că informațiile survenite din Transilvania era neclare, mulți ofițeri sași aflându-se pe drum spre “patrie” pentru a-și pune la adăpost familiile. Se aflase că “guvernul ungar” dispusese evacuarea populației civile din “comitatele locuite de sași” spre interiorul Ungariei, însă “autoritățile centrale vieneze nu elaboraseră un plan referitor la apropierea militarilor sași”. Degringolada și informațiile false care circulau dinspre Transilvania stipulau că “jumătate din Brașov a fost transformat în cenușă în momentul retragerii trupelor noastre de graniță. În Sibiu comandamentul militar ar fi dispus aruncarea în aer a cazarmilor și incendierea tuturor depozitelor cu provizii. În orice caz ceva sigur nu se putea afla”.⁷¹ Pornind spre Transilvania cu trenul, în 5 septembrie 1916, căpitanul Schwarz descrie trenurile cu refugiați întâlnite în garile din Budapesta și din Oradea-Mare, felul în care arătau acestea dând dovada, în opinia sa, a unei “nu foarte bune organizări în evacuarea Transilvaniei”, vălmășala în care se aflau situați împreună “copii, bătrâni, valize și

⁶⁹ Ibid., 283–284.

⁷⁰ Ibid., 315.

⁷¹ Ibid., 318.

obiecte casnice” fiind una dezolantă și de plâns.⁷² Ajuns în Cluj, Schwarz s-a prezentat la comandamentul armatei austro-ungare, cantonat în clădirea Universității, petrecând în continuare trei zile fără a primi un ordin. Persoana sa de contact a fost “bunul colonel român Logosan, fiu de țăran din Transilvania, care a promovat de jos în armata K.u.K”. Schwarz reproduce discursul scurt al acestuia în fața batalionului de infanterie constituit la Cluj din soldați unguri și români, precizând că îndemnul acestuia la scoaterea din țară a “foștilor aliați” și apelul la fidelitate față de împăratul de la Viena și steagul austriac, pe care toți depuseseră jurământ, a “mișcat inimile” tuturor, denotând, totodată, “spiritul mediului armatei K.u.K”.⁷³ Corpul de artilerie constituit la Cluj și pus sub comanda sa a fost trimis spre Bistrița, misiunea lor fiind de a se poziționa pe înălțimile din jurul satului românesc Monor, sat găsit “pustiu”, deoarece oamenii plecaseră în grabă, lăsând în urmă “câteva oi, orătănii și câțiva porci”, pe care “bineînțeles că le-am rechiziționat pentru rezerva noastră de mâncare”. Schwarz recunoaște că batalionul întreg a sărbătorit în zilele următoare un real festin înfruptându-se din “purceluși la micul dejun, rațe și găște fripte la amiază, ficăței de găină pe grătar la cină”, misiunea lor fiind de a inspecta satele din jur, care erau la fel de “abandonate” ca și Monorul⁷⁴. Căpitanul Schwarz notează că batalionul său a petrecut în Monor 14 zile “idilice” fără a se confrunta cu dușmanul și fără a trage un foc de armă, camarazii săi observând doar câteva patrule de recunoaștere în zona gurii văii Gurghiu și în apropiere de Deda. Situația s-a înrăutățit abia în 27 septembrie când trupele române din Valea Mureșului au deschis un atac în direcția Deda, care a putut fi respins cu ușurință. Un alt atac căruia puținele trupe austro-ungare i-au ținut piept a venit din depresiunea Gheorgheni în direcția Reghinului, Schwarz vorbind de situația critică a camarazilor săi, care au ținut piept inamicului cu efective puține, șansa lor fiind nefortarea frontului de către armata română superioară numeric. În 28 septembrie trupele K.u.K. au pornit pe urmele celor române aflate în retragere, memorialistul sas precizând că în momentul intrării lor în depresiunea Gheorgheni s-a deschis în fața ochilor săi “un câmp plin de cadavre ale păstorilor și țăranilor români” secerăți de mitralierele austro-ungare, mirându-se de înfățișarea lor și de îmbrăcămintea lor, unii dintre ei purtând “papuci și opinci”. În continuare trupele K.u.K. au mers pe urmele celor românești fără alte confruntări ocupând depresiunile Giurgeu și Șumuleu pe un front lung de 27 de km, de unde se deschidea “această nenorocită lume întortocheată a munților”, pe vârfurile cărora se fortificaseră românii. Descrierea frontului din Carpații Orientali continuă în amintirile căpitanului Schwarz pe parcursul lunilor octombrie și noiembrie 1916, trupele austro-ungare și germane stabilizând frontul în zona Borsec, Șumuleu-Ciuc și Toplița, unde trupele române fuseseră înlocuite de cele rusești, în opinia sa, mult mai combative, care au și deschis un atac de artilerie asupra batalionului său vreme de 3 zile. Replica a venit abia la mijlocul lui noiembrie când în zonă au ajuns câteva baterii bavareze, care au deschis un contraatac în direcția Bâta Rotundă și Poiana Mare, munte

⁷² Ibid., 319.

⁷³ Ibid., 322.

⁷⁴ Ibid., 324–325.

care a “fost aprins și a ars timp de două zile” în urma bătaiei celor două artilerii și a focului deschis încrucișat al mitralierelor. Poiana Mare nu a putut fi cucerită, iar apropierea iernii a determinat comandamentul armatelor Puterilor Centrale să ordone stabilizarea și fortificarea frontului prin săparea de tranșee, prilej cu care Schwarz începe să șovăie în ceea ce privește eroismul războiului și să declare “nebunia” acestuia. Moartea împăratului Franz Joseph i-a cutremurat pe “soldații și ofițerii” K.u.K., Schwarz participând la ceremonia de înmormântare a defunctului suveran, prilej cu care constată că viața din capitala imperială devenise tot mai “mizeră”, iar viitorul monarhiei dualiste tot mai “incert” învăluit în “ceață”. Revenit pe front în zona pasului Tulgheș, Schwarz descrie sumar evoluția ulterioară din anii 1917–1918 în zona respectivă, subliniind însă că “uciderea lui Rasputin a fost o senzație, la fel și vestea din martie (1917 – n.n.) despre abdicarea țarului și preluarea puterii de către Kerenski. Dintr-o dată au început într-o zi să fâlfâie stegulețe roșii din tranșele rusești și în curând s-a ajuns la întâlniri între propagandiștii ambelor părți”. Schwarz arată în final că moralul trupelor scăzuse, iar menținerea liniei frontului fusese o realitate în care s-au complăcut ambele tabere, fapt pentru care a și cerut tot mai des permisiuni pentru a-și vizita rudele de la Sighișoara, localitate unde l-a prins apoi disoluția monarhiei și nașterea statelor naționale.⁷⁵ Amintirile lui Hans Schwarz oferă, așadar, o reprivire asupra evoluției frontului în nordul și nord-estul Transilvaniei, informațiile conținute reliefând nu numai mișcărilor de trupe, ci și viața cotidiană a civililor în vremea frontului ardelean.

De asemenea, rețin atenția o serie de fragmente memorialistice provenite din rândurile țărănimii și a meșteșugarilor. Elocvente sunt amintirile Mariei Miess din Veseud, care la 85 de ani rememora declanșarea refugiului, trăit la 23 de ani, în felul următor: “Era în toamna anului 1916, în mijlocul Primului Război Mondial. Recolta fusese strânsă. (...) Vestea despre refugiu nu a venit pe neașteptate, însă cu toate acestea ne-a luat prin surprindere. Slujitorul cancelariei sătești, Gesch, ne-a adunat într-o dimineață și a vestit comunei ca la ora 10 să se înfățișeze înaintea cancelariei o persoană din fiecare casă. (...) Ni s-a spus că sașii trebuie să se pregătească de refugiu. Fiecare gospodărie trebuie să pună la dispoziție o căruță. În aceasta trebuie să se ia cu sine alimente, haine, obiecte de valoare și alte lucruri importante. Armata română ar fi în marș și s-ar putea ajunge la lupte. Prin acest refugiu se dorea să fim aduși înspre interior, pe Târnava, în siguranță”. Săsoaica își amintea, în continuare, că sătenii din Veseud au fost cu greu convinși să plece din sat, pentru că le era frică de jafuri, “din moment ce românii și țiganii din Veseud vor rămâne în sat”. Însă până la urmă comunitatea săsească s-a decis că trebuie să plece, doar trei familii bătrâne rămânând în sat. Maria Miess istorisește freamătul care cuprinsese localitatea în momentul răspândirii deciziei comunei: țărani și-au sacrificat găinile și porcii, au făcut pâine, au strâns rufe, au pregătit merinde, au reparat cobărele, carele și “și-au îngropat proviziile de mâncare”, apoi au format o turmă mare de vite. Exodul este prezentat în felul următor: “O zi după plecarea turmelor au urmat oamenii din comună. Gospodăriile au fost părăsite una după alta, o căruță i-a urmat alteia, mai întâi cele trase de cai, apoi cele trase de

⁷⁵ Ibid., 326–356.

boi și de vaci, toate s-au încolonat într-un șir lung. Clopotele sunau din turnul bisericii. Primărița cea bătrână a sărutat în semn de rămas bun chiar și pietrele din fața porții”. Sesizăm, așadar, impactul psiho-somatic puternic trăit de săteni în momentul ieșirii forțate din orizontul căminului lor. Refugiul sașilor din Veseud nu a fost de lungă durată, aceștia fiind adăpostiți pentru câteva zile în Bârghiș, de unde aveau să revină la casele lor după ce atacul armatei române fusese respins de trupele “germane și austriece” pe care le întâlniseră în cale. Trecerea frontului peste Veseud nu a lăsat urme profunde, Maria Miess amintindu-și că “au fost jefuite numai gospodăriile din vecinătatea din față”, “porcii și înaripatele” dispărând în totalitate, de prin unele case lipsind “vinul și grânele, iar pe ici pe colo au fost furate haine și rufe”. Într-un anumit fel pierderile materiale au fost compensate însă de baloții de materiale lăsați în urmă de armata română și distribuiți apoi celor din sat.⁷⁶ Viața sătenilor sași din Veseud a fost, așadar, scoasă din monotonia zilnică la sfârșitul verii anului 1916, însă aceasta și-a reluat ritmul firesc după câteva zile derulându-se pașnic mai departe.

Un caz aparte îl reprezintă amintirile parohului evanghelic sas Alfred Herrmann din Lovnic (*Leblang*), localitate situată la o distanță de 20 km vest de Rupea și la 21 de km nord de Făgăraș, deci în perimetrul transilvănean ocupat de armata română în septembrie 1916. Spre deosebire de toate localitățile învecinate, evacuate de sași la ordinele autorităților ungare, sașii din Lovnic nu și-au părăsit satul tocmai la îndemnul parohului lor Alfred Herrmann. Ordinul de evacuare a venit în mijlocul unei epidemii de difterie care secerase mai bine de 20 de copii din sânul comunității evanghelice constituite din aproximativ 450 de suflete. Pus în fața ordinului de evacuare, parohul sas a făcut apel la Sfânta Scriptură pentru a afla voia lui Dumnezeu în implementarea deciziei guvernamentale care, în condițiile epidemiei, putea periclita viața altor membri ai micii sale comunități. Deschizând Biblia la cartea profetului Isaia, ochii lui Alfred Herrmann s-au oprit asupra capitoului 7, versetul 9: “Dacă nu credeți, veți fi zdrobiți”, de unde a dedus că trebuie să se încreadă în ajutorul lui Dumnezeu și să rămână pe loc. Astfel, a colindat fiecare casă de sași și de români determinându-i pe toți să-și descarce căruțele și să rămână pe loc. În momentul în care s-au apropiat de sat trupele române, Herrmann le-a poruncit tuturor femeilor din sat să iasă la porțile caselor și să-i întâmpine pe soldații români cu “pâine, slănină și câni cu lapte”. Chiar dacă în prima fază soldații s-au arătat sceptici și le-au obligat pe femei să guste în fața lor din bucatele pregătite, în cele din urmă s-au înfruptat din acestea cu recunoștință până “s-au săturat”, iar pe această cale satul a fost “cruțat de atacurile soldaților flămânzi”. Comandantul român al detașamentului l-a interogat îndelung pe paroh și a percheziționat turnul bisericii bănuind că Herrmann ar fi spion al trupelor K.u.K., însă la final s-a convins de onestitatea sa și l-a eliberat. După retragerea armatei române și încheierea războiului, Alfred Herrmann a constatat că spre deosebire de alte localități învecinate evacuate, unde toate păsările și vitele lăsate în urmă au fost rechiziționate de trupele române, Lovnicul nu înregistrase nicio pagubă, numai un singur țăran fiind obligat să

⁷⁶ Irmgard Sedler, Werner Sedler, “Zied (Veseud) – Ein Dorf im Ersten Weltkrieg 1914–1918. Fakten und Erinnerungen”, în Heppner, *Umbruch mit Schlachtenlärm*, 239–241.

urmeze trupele române cu carul său cu boi, revenind acasă teafăr “după câteva săptămâni, chiar dacă fără car și fără boi”.⁷⁷

Înainte de a încheia nu pot să nu fac referire la câteva corpusuri memorialistice ale unor sași și săsoaice din Mediaș, publicate recent în “Foaia medieșeană de informații” editată de comunitatea din Germania a celor originari din cetatea de pe Târnava Mare. Din trei mărturii din epocă referitoare la evacuarea orașului în toamna anului 1916, provenite de la Carl Martin Römer, parohul evanghelic sas al Mediașului⁷⁸, și de la adolescentele Julie Schuster⁷⁹ și Therese Titera, amintirile celei din urmă, intitulate “un refugiu ca o excursie foarte frumoasă în anul 1916 prin Cluj spre Csongrád și înapoi la Mediaș”⁸⁰, prezintă experiența unei fete de 14 ani într-o cheie aventurieră, care merită semnalată pentru că face notă discordantă în tabloul zugrăvit mai sus. Pentru Therese Titera, exodul spre Csongrád a fost evenimentul care a declanșat cea mai frumoasă aventură a vieții ei de până atunci. Cu toate că autoarea și-a scris memoriile la vârsta de 80 de ani, aceasta a reușit să se (re)poziționeze în pielea unei adolescente care a perceput călătoria de două luni, din august-octombrie 1916, ca pe aventura vieții ei, în care alături de prietena sa Lotte Kessler s-a peregrinat într-o caleașcă de la Mediaș la Cluj și Oradea-Mare apoi la Csongrád, oraș din pusta ungară ales de autorități ca localitate de refugiu pentru medieșeni. Aventura e presărată de momente hazlii, bucuriile copilăriei și inocența feminină a unei adolescente care interpretează această lungă călătorie de acasă drept o aventură în care ororile războiului, spaimetele, încordarea nervoasă, penuria de alimente și foamea lipsesc cu desăvârșire în compania și sub ocrotirea familiei Drasser, înstăritul patron al unui vestit han medieșean.

Concluzii

Frontul transilvănean al Primului Război Mondial a generat exodul populației săsești din fața armatei române, fenomenul refugiului fiind derulat pe o scară largă ceea ce a dus la fuga sașilor și a maghiarilor spre centrul Transilvaniei, spre Banat și spre Ungaria interioară. Experiențele acestora au fost notate în jurnale, amintiri și corespondențe care dezvăluie greutățile prin care oamenii din spatele frontului au trecut în timpul operațiunilor militare. Armata română a fost percepută în mod diferit de sași, care au învinuit dușmanul năvălitor de diferite abuzuri săvârșite direct sau indirect prin

⁷⁷ Johannes Herrmann, “1916 Besetzung von Leblang durch die Rumänen, aufgezeichnet nach Erzählungen des Pfarrers Alfred Herrmann,” sub voce. Acest document mi-a fost semnalat și trimis de domnul Dr. Hansotto Drotloff, pasionat cercetător al istoriei sașilor ardeleni, din rândul cărora face parte, căruia îi mulțumesc pe această cale.

⁷⁸ Gertrud Servatius-Hager, “«Doch war es sehr leer und still geworden». Carl Martin Römer und die Evakuierung im Herbst 1916 – Zeitzeugnisse in Briefen,” *Mediascher Infoblatt*, 15. Jahrgang, Heft 28 (Dezember 2016): 35–41

⁷⁹ Julie Schuster, “Unsere dreiwöchige Flucht zu Kriegsbeginn 1916,” *Mediascher Infoblatt*, 16. Jahrgang, Heft 31 (August 2016): 50–51.

⁸⁰ Therese Titera, “Eine Flucht als wunderschöne Reise im Jahr 1916 über Klausenburg nach Csongrád und zurück nach Mediasch,” *Mediascher Infoblatt*, 15. Jahrgang, Heft 28 (Dezember 2016): 42–45.

tolerarea jafurilor petrecute în teritoriile ocupate. Pe de altă parte, diferiți reprezentanți ai clerului săsesc au descris cu mai multă detașare evenimentele arătând că decăderea morală a celor din spatele frontului s-a întâlnit în rândul tuturor naționalităților Transilvaniei, amintirile căpitanului Hans Schwarz prezentând pe larg modul în care trupele austro-ungare s-au înfruptat din prada bogată de război capturată în localitățile părăsite în grabă de localnici.

TRANSILVANIAN FRONT IN THE GREAT WAR IN THE TRANSYLVANIAN SAXONS' MEMOIRS

Abstract

Romania entering the First World War opened a new front north and southward of the Carpathians where the Romanian army carried on military operations to conquer Transylvania. Romanian war statement caused panic to Saxon and Hungarian population and determined those ethnic groups be evacuated from before of the Romanian armies. The present study spotlights the way the different Saxon civilians and soldiers lived during the military conflicts and "Romanian occupation". The analyzed texts offer details on the daily life backwards the front, on some civilians' exode and refugee toward the inner territories of Hungary, and on Romanian and German tactical exercises in Transylvania. The Saxons distinctly perceived the Romanian army; they accused the invading enemy of direct or indirect abuses through tolerating robberies within the occupied territories. On the other hand, various representatives of the Saxon clergy described with much more aloofness the events by showing that the moral decline backwards the front was present among all the Transylvanian nationalities.